

BİBLİYOGRAFYA :

Buhârî, "Nafaḳât", 15, "Cihâd", 74, "Mezâlim", 3, "İstikrâz", 4, 6, 7, 12; Müslim, "Ferâiz", 15-16, "Müsâkât", 33, 118-122; Tirmizî, "Da'avât", 70; İbn Mâce, "Sadâkât", 11, 19, 21; İbn Hazm, *el-Muḥallâ*, VIII, 462-479; Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, Haydarâbâd 1344, V, 350; Şirâzî, *el-Mühezzeb*, I, 302-305; Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *Aḥkâmü'l-Ḳur'ân*, Kahire 1394/1974, I, 230; Kâsânî, *Bedâ'î*, VII, 215, 394-396; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, II, 121, 122, 167, 194, 199, 229, 230, 251, 252; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, Kahire 1389/1969, IV, 235-244; İzzeddin İbn Abdüsselâm, *Ḳavâ'idü'l-aḥkâm*, Beyrut, ts. (Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye), II, 70; Nevevî, *Ravzatü'l-ḫâlibîn* (nşr. Âdil Ahmed Abdülmevûd – Ali M. Muavvaz), Beyrut 1412/1992, III, 272-280; Karâfî, *el-Furûḳ*, Kahire 1347 → Beyrut, ts. (Âlemü'l-kütüb), IV, 2; a.m.f., *ez-Zâhire* (nşr. Muhammed Bû Hubze), Beyrut 1994, V, 285-305; Beyzâvî, *el-Ġâyetü'l-ḳuşvâ* (nşr. Ali Muhyiddin el-Karadâğî), Kahire 1980, I, 499-500; İbn Cüzey, *el-Ḳavâninü'l-fıḳhiyye*, Beyrut 1979, s. 315-317; Şatibî, *el-Muwâfaḳât*, I, 182, 302-303; II, 53, 305, 364; III, 199; IV, 29, 207, 228; Firûzâbâdî, *Beşâ'ir* (nşr. M. Ali en-Neccâr), Beyrut, ts. (el-Mektebetü'l-ilmîyye), IV, 258; İbn Hacer el-Askalânî, *el-Metâlibü'l-âliye* (nşr. Habîbürrahman el-A'zamî), Küveyt 1393/1973, I, 411; Rassâ', *Şerḫü Ḥudûdi İbn 'Arafe*, Mağrib 1992, s. 413; Şemseddin er-Remlî, *Nihâyetü'l-muḫtâc*, Beyrut 1404/1984, IV, 219-233; *el-Fetâva'l-Hindîyye*, III, 13; Aclûnî, *Keşfü'l-hafâz*, II, 125; Şevkânî, *Neylül-evṫâr*, V, 229-233; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muḫtâr* (Kahire), IV, 330-331; V, 161-168; a.m.f., *Mecmû'atü'r-resâ'il*, II, 55-65; Kadri Paşa, *Mürşidü'l-ḫayrân*, md. 778-791; Abdürrezzâk Ahmed es-Senhûrî, *Meşâdirü'l-ḫaḳ fi'l-fıḳhi'l-İslâmî*, Kahire 1967, III, 237-241; Bilmen, *Kamus*², VI, 94-104; Mustafa Ahmed ez-Zerkâ, *el-Medḫalü'l-fıḳhiyyü'l-âam*, Beyrut 1967-68, I, 339, 556-558, 581; II, 764; Alâeddin Harûfe, *'Aḳdül-ḳarz fi'l-şer'iati'l-İslâmîyye ve'l-ḳânûni'l-vaḍ'î*, Beyrut 1982; Beşir Gözübenli, "İslâm Borçlar Hukukuna Göre Kredi İşlemlerinde Cari Olan Riba", *I. Uluslararası Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meselerleri Kongresi*, Konya 1997, s. 607-659; Neziḫ Hammâd, *'Aḳdül-ḳarz fi'l-şer'iati'l-İslâmîyye*, Beyrut 1991; Uceyl Câsim en-Neşemî, "Teğayyürü kıymeti'l-'umle fi'l-fıḳhi'l-İslâmî", *Mecelletü'l-Şer'ia ve'd-dirâsâti'l-İslâmîyye*, V/12, Küveyt 1988, s. 121-186; "İktirâz", *Mu.F*, XXI, 147-221; "Ḳarz", *Mu.F*, III, 111-136.

H. YUNUS APAYDIN

KASABA

Selçuklular ve Osmanlılar'da şehir görünüşü ve niteliği taşıyan iskân yeri.

Günümüzde coğrafyacı veya sosyologlar arasında ortak bir tanımı bulunmayan kavramlardan biridir. Genel olarak köyden büyük, şehirden küçük yerleşmeler için kullanılır. Arap kaynaklarında şehrin veya bölgenin ana parçasını, merkezini,

surla çevrili kısmını ifade etmek üzere kullanılan ve askerî garnizonun bulunduğu müstahkem kalenin, daha sonra da buna benzer bir kalesi olan yerleşme yerinin adı olan kasaba tabiri Hindistan'dan Kuzey Afrika'ya kadar yaygınlik kazanmıştır. Selçuklu ve Osmanlılar'da kasaba belirli bir iskân yerini niteler. Ahmed Vefik Paşa "çarşısı ve suru olan büyük köy ve kent" olarak tarif eder. Ancak tarihî süreç içinde bu tarifler tam olarak kasabanın ifade ettiği yerleşme karakterine uygunluk sağlamaz.

XIII ve XIV. yüzyıllara ait Arapça, Farsça ve Türkçe kaynaklarda geçen kasaba kelimesinin başlıca özelliği bir iskân yerinin adı olmasıdır. Bu kavramın, iskân yeri oluş bakımından köylerin (karye) gelişmiş bir şekli olabileceği ve şehirle arasında belirli bir benzerlik bulunduğu tahmin edilmektedir. Kesin olan husus, kasabanın hukuken en küçük iskân birimi olan köy / karye /avuldan daha büyük olduğudur. Bu açıdan kasabanın insan unsuru bakımından kalabalık bir iskân yeri vasfı taşıdığı açıktır.

İnsan topluluklarının ikametı bakımından benzerlik gösteren kasaba ile şehir kavramları nitelik yönünden farklı özelliklere sahiptiler. XIII. yüzyıl sonları ile XIV. yüzyıl başlarında Bayburt ve Erzurum'un aynı idarî birim içinde bulunduğu dönemlere ait olduğu anlaşılan kitâbelerde Erzurum şehir olarak tanımlanmışsa Bayburt kasaba, buna karşılık Bayburt şehir olarak tanımlandığında Erzurum kasaba diye nitelendirilmiştir. Şu halde kasaba şehrin sahip olduğu özelliklerden bir kısmını ihtiva etmemektedir.

Osmanlı devrinde kasaba sosyal ve hukukî bakımdan belirli özellikler taşıyan bir iskân yeridir. Farklı yerlerde, bazan farklı tanımlar yapılsa da Osmanlı dönemindeki kasabanın başlıca özellikleri birkaç mahalleden oluşması, mutlaka her hafta pazar kurulması ve cuma namazı kılınabilir bir veya birden fazla mescidinin bulunmasıdır. Ayrıca bu özellikleri sebebiyle vergilendirmede köyden ayrılmakta, şehir gibi kabul edilmektedir.

Osmanlı döneminde kasaba olma vasfı da genellikle nüfusa, kalabalık bir yerleşme yeri olmaya bağlı gibi görünmektedir. Mahallelerin bulunması, cuma namazı kılınabilmesi nüfusla ilgilidir. Pazar kurulan yer oluşu hem nüfusıyla hem de çevresiyle olan ilişkisine dayanır. Bu konuda iki örnek dikkat çekicidir. XVI. yüzyıla ait bir tahrir defteri kaydına göre, Kilis sa-dece cuma namazı kılınabilen küçük bir

iskân birimi olduğundan eski kayıtlarda "köy" olarak geçmiş, fakat daha sonra sancak beyi Canbolat Bey burada cami, tekke, üç hamam, iki kervansaray, bedesten yaptırmış, iki yerinde pazar kurulmasını sağlamış ve bu şekilde cuma namazı kılınabilir altı mescidiyle gelişmiş bir kasaba haline geldiğinden ahalisinden "ben-nâk ve mücerred" vergileri kaldırılıp yeni tahrirde "kasaba" olarak tescil edilmiştir (Konyalı, s. 46-49, 154). Bir başka kayıтта da Banaz kazasındaki İslâmköy'de pazar olmadığından halkın burada fırın, han vb. binalar inşa ettirip burayı bir pazar yeri ve kasaba haline getirdiği belirtilmektedir. Osmanlı döneminin kayıtlarıyla Selçuklu ve Beylikler döneminin kaynaklarındaki bilgiler bir araya getirildiğinde kasaba hakkında daha ayrıntılı tesbit yapılabilmektedir.

Buna göre ilk olarak kasaba kalabalık bir iskân yeridir. Köyden kesinlikle daha büyük, en azından dört köy büyüklüğündedir; gerçi köylerde de genelde aşağı, yukarı ve yaka mahalleleri olabilir, fakat kasabanın her bir mahallesi birer köy gibi kabul edilebilecektir. İkinci olarak kasaba idarî merkez (şehir) olmayan iskân yeridir. İdarî merkez doğrudan bir kadının oturduğu yer olmasıyla değil daha çok sancak merkezi durumunda oluşuyla ilgilidir. Osmanlılar'da kaza merkezlerine de şehir denilip kaza merkezi dışında en az kadılık merkezi kadar, hatta bazan daha kalabalık olan iskân yerlerine de kasaba denebilmektedir. Meselâ kaza merkezi Tırhala ise de Soma ve Kırkağaç kasaba, kaza merkezi Birgi olduğu zaman Ödemiş kasaba itibar edilmiştir. Böylece kasabaların eskiden beri nüfus bakımından kalabalık olmayıp belirli bir zamanda ve belirli şartların neticesinde zaman içinde kalabalıklaşan iskân yerleri olduğu söylenebilir. Zira kalabalık bir iskân yeri olma özelliği eski dönemlere inip süreklilik kazansaydı orası idarî merkez olarak kabul edilir ve dolayısıyla şehir olurdu.

Kasaba bugün Anadolu'da birçok iskân yerinin öteki adıdır. Bunların en ünlüsü Manisa'ya bağlı olan ve Turgutlu olarak da bilinen yerdir. XIX. yüzyılda burası daha çok Kasaba olarak anıldığından İzmir'den buraya uzanan demiryolu hattı "İzmir-Kasaba demiryolu" olarak adlandırılmıştır. Burası gerçekten de XVI. yüzyıl sonlarından itibaren büyüyen bir yerleşmedir. Bir başka Kasaba, Kaş kazasına bağlı olup 1997'de 2240 nüfuslu idi. Kastamonu merkez kazasına bağlı Kasaba ise Türk devrine ait tarihî kalıntılarıyla ün-

lû olup oradaki caminin Türk sanatıyla, mimarisıyla ilgili araştırmalarda önemli bir yeri vardır. 1997'de 168 nüfuslu idi. Gaziantep'in Yavuzeli kazasına bağlı Kasaba köyünde de 1980'de 242, 1985'te ise 321 nüfus mevcuttu. Bir başka kasaba Karaman'ın İlisıra'sının adı olup (günümüzdeki adı Yollarbaşı, 1997'de 2579 nüfuslu) burası Türk devrinde gelişen bir iskân yeridir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Bibî, *el-Evâmirü'l-Alâiyye: Selçuknâme* (trc. Mürsel Öztürk), Ankara 1996, I, 59; Aksarâ-yî, *Müsâmeretü'l-ahbâr*, s. 192; Müstevfî, *Nûzhetü'l-kulûb* (Strange), s. 95, 99; İbrahim Haklı Konyalı, *Abîdeleri ve Kitabeleri İle Kilis Tarihi*, İstanbul 1968, s. 46-49, 148-149, 154; Feridun M. Ermeçen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara 1989, s. 46-47, 211; a.mlf., "Bir Osmanlı Kasabasının Kuruluşu ve Yükselişi: Turgutlu (1500-1700)", *Turgutlu Sosyo Ekonomik Tarihi Sempozyumu*, Turgutlu 1997, s. 55-59; Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Selçuklular Devrindeki Sosyal ve İktisadî Tarihi Üzerinde Araştırmalar*, İzmir 1990, s. 87-88; M. Akif Erdoğan, "18-19. Yüzyıl Osmanlı Panayurları ve Hafta Pazarlarına Dair Belgeler I", *AÜ Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi: OTAM*, sy. 4, Ankara 1993, s. 88-89; T. W. Haig, "Kasaba", *İA*, VI, 373; A. Miquel, "Kaşaba", *EI²* (Ing.), IV, 684-685.

TUNCER BAYKARA

KASABA (القصة)

Özellikle arazi ölçümünde kullanılan eski bir uzunluk birimi.

Sözlükte **kasaba** "kamış" anlamına gelir. Kolay taşınabilmesi, ahşap gibi çalışmaması vb. sebeplerle kamıştan imal edilen bu ölçü birimine / aletine de bu ad verilmiştir. Ayrıca buna -muhtemelen bambu kelimesinden bozma- bâb da denilir. Cevâd Ali, kasabanın aslen Bâbil lehçesinde "iki saat" anlamındaki **kas-pu**dan geldiğini ve bu sürede yürünen mesafeyi ifade ettiğini ileri sürerse de bu görüş pek inandırıcı görünmemektedir.

Sumerler'in **gi**, Akkadlar'ın **qanû** adını verdiği yaklaşık 3,06 metrelik ölçü birimi kasabaya tekabül ediyor olmalıdır. Mısır'da Firavunlar devrinden beri özellikle arazi ölçümünde kullanılan kasabanın değeri zaman içinde değişiklik göstermiştir. Astronomi bilgini Mahmud Bey'e göre Roma hâkimiyeti zamanındaki değeri yaklaşık 3,94 m. idi (*JA*, I [1873], s. 86). Ebû'l-Kâsım ez-Zeccâcî, kasabanın 60 arşınlık eşlin (habl) onda birine yani 6 hâşim arşınına (= 8 el arşını), hâşim arşınının da 1 $\frac{1}{3}$ el arşınına denk olduğunu söyler. Hâşim arşını 8 Bağdat kabzasına, kabza

ise her biri 6 arpalık 4 parmağa eşitti (Sauvair, VIII [1886], s. 526). Matematikçi Ebû'l-Vefâ el-Büzcânî, Irak ve İran'daki arazi ölçümüne dair şu bilgileri vermektedir: Sevâd, Basra, Ahvâz ve Fars bölgelerinde araziler 6 zirâu'l-misâha uzunluğundaki kasaba veya onun on katına denk olan silsile ile ölçülür. Bağdat ve Sevâd'da kullanılan ve hâşim arşını veya melik arşını da denen zirâu'l-misâha kendi kabzasıyla 6, el arşınının kabzasıyla 8 kabza ya eşittir. Fars ile Horasan civarında kullanılan kasaba, her biri 1,5 demir arşınına denk olan 3 mâbehrâm arşınına eşittir. Irak'ta kasabaya bâb adı verilir. Bâb 6 arşına, arşın ise her biri 4 parmaklık 6 kabzaya muadildir. Mâverdi ve Ebû Ya'lâ el-Ferrâ da kasabanın 6 arşına tekabül ettiğini belirtirler. Kemâleddin el-Fârisî ve İbnü'l-Havvâm, 1 kasaba = 6 hâşim arşını = 8 el arşını = 7 $\frac{1}{3}$ demir arşını = 48 kabza = 192 parmak = 1152 arpa = 6912 kıl eşitliğini verirler. Şeyhürrabve ed-Dimaşki kasabanın uzun bir insanın kulacına yani 2 $\frac{2}{3}$ arşına, Kalkaşendî ise normal insanın iki kulucasına denk olduğunu söyler.

Es'ad b. Memmâtî 1 hâkim kasabasının 5 marangoz arşını, feddânın ise 400 hâkim kasaba karesi olduğunu bildirir. Bu kasabanın 6 $\frac{2}{3}$ zirâu'l-kirbâsa denk düştüğü de kaydedilir (a.g.e., a.y.). Kalkaşendî ayrıca şu bilgileri verir: Mısır'da arazi ölçümünde -Fâtımî devlet başkanı Hâkim-Biemrillâh zamanında uygulamaya konması sebebiyle olmalı- "hâkim kasabası" adı verilen, Ebû'l-Kâsım ez-Zeccâcî'nin 6 hâşim arşını, İbn Memmâtî'nin 5 marangoz arşını veya diğerlerinin 8 el arşını uzunluğunda olduğunu bildirdiği kasaba kullanılır. Aşağı Mısır'da Sendefâ isimli beldeye nisbetle sendefâviyye diye adlandırılan ve Hâkim'inkinden biraz daha uzun olan bir kasaba kullanılır. Makrîzî'ye göre Mısır'da kullanılan kasaba 6 $\frac{2}{3}$ kumaş arşınına veya yaklaşık olarak 5 marangoz arşınına eşittir. İbn Tağrıberdî ise kasabanın 10 arşına denk olduğunu söyler. Kasaba için ayrıca şu değerler verilmektedir: 6 ömer arşını, 6 $\frac{1}{3}$ arşın (3,884 m.), 6,5 arşın = 156 parmak = 936 arpa = 5616 katır kuyruğu kılı (sebîbe), 7 $\frac{1}{4}$ kara arşın, 7 $\frac{2}{3}$ el arşını, 7,5 el arşını, 7 arşın + 2 kabza + 1 başparmak, 12 kadem (a.g.e., s. 526-527; Hinz, s. 63).

Fransızlar'ın Mısır'ı istilâsı sırasında kullanımda olan 24 kabzalı büyük kasaba piramit kaidesinin kenar uzunluğunun altmışta biri, yani 231 ÷ 60 = 3,85 m. idi (M. Ziyâeddin er-Reyyis, s. 296; Hinz'in he-

sabına göre ise 3,99 m. [*Islamische Masse*, s. 63]). 1813-1814 arazi tahririnde 23 kabzalık (~ 3,69 m.) kasabalar kullanıldı. Bu arada söz konusu birim küçüldü; 1821 tahririne esas olan kasabalar 22 kabzadan (~ 3,53 m.) ibaretti. 1836 yılı civarında feddânın alanı 333 $\frac{1}{3}$ kasaba² iken kasaba 22 kabza, kabza ise yaklaşık 6,25 inç uzunluğundaydı. 1861'de bir fermanla kasabanın değeri 3,55 metreye (= 6,0933745 ez-zirâu'l-beledî) sabitlendi ve hileyi önlemek için tedavüldeki kasabaların iki ucuna resmen mühürlenmiş demir başlıklar konulması emredildi (Lane, s. 569; Cuno, s. 209-210). Nihayet Ocak 1892'de yürürlüğe giren bir genelleme ile Mısır ölçü sistemi birleştirildi. Buna göre 1 kasaba 3,55 m., 1 feddân 333 $\frac{1}{3}$ kasaba² = 4200,833 m² (yani 1000 kasaba² 3 feddân) olarak belirlendi (Mahmoud Bey, I [1873], s. 86-87; *Système des mesures*, s. 19). Ayrıca günümüzde Mısır'da marangoz arşınının altıda birine yani 12,5 santimetreye eşit olan bir başka kasaba da kullanılmaktadır (Hinz, s. 63).

1890'larda Suriye'de uzunluğu 3,675 m. ile 5 m. arasında değişen çeşitli kasabalar kullanılıyordu (Young, IV, 372). XVIII-XIX. yüzyıllardaki Tunus kasabası arazi ölçümünde kullanılan 31,5 parmaklık arşının 6 katına yani 3,78 metreye eşitti (Mahmûd Ferve, sy. 7-8 [1993], s. 241-242). Kasabanın as katları kulaç (bâ' veya kâme), arşın (zirâ), kabza; üs katları eşl, mil, fersah ve beriddir. Bunların kasabaya nisbetleri arşının çeşidine göre farklılık arzeder. Alan hesabında 100 kasaba² 1 cerîbe, 10 kasaba² 1 kafize, 1 kasaba² 1 aşire eşittir (ayrıca bk. ARŞIN).

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû'l-Kâsım ez-Zeccâcî, *Tefsîru Risâleti Edebî'l-küttâb* (nşr. Abdülfettâh Selîm), Kahire 1993, s. 146-147; Ebû'l-Vefâ el-Büzcânî, *el-Menâzîlü's-seb'* (nşr. Ahmed Selîm Saîdân, *Târîhu 'il-mi'l-hisâbi'l-'Arabî* içinde), Amman 1971, s. 205, 402; Mâverdi, *el-Ahkâmü's-sultâniyye* (nşr. Ahmed Mübârek el-Bağdâdî), Küveyt 1409/1989, s. 194; Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-Ahkâmü's-sultâniyye* (nşr. M. Hâmid el-Fikî), Beyrut 1403/1983, s. 173; Es'ad b. Memmâtî, *Qavâninü'd-devâvîn* (nşr. Aziz Suryal Atıya), Kahire 1411/1991, s. 279; Kemâleddin el-Fârisî, *Esâsü'l-ka-vâ'id fi'uşûlil-fevâ'id* (nşr. Mustafa Mevâlidî), Kahire 1994, s. 312; İbnü'l-Havvâm, *el-Fevâ'idü'l-Bahâ'iyye fi'l-kavâ'idil-hisâbiyye*, Süleymaniye Ktp., Hasan Hüsnü Paşa, nr. 1292/8, vr. 84^b; Şeyhürrabve ed-Dimaşki, *Nuhbetü'd-dehr fi'acâ'ibi'l-ber ve'l-bahr* (nşr. A. F. Mehren), St. Petersburg 1866, s. 13; Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ*, III, 442; Makrîzî, *el-Hitâi*, I, 103; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, I, 47; E. W. Lane, *An Account of the Manners and Customs of the Modern Egyptians*, The Hague - London 1989, s. 569; G. Young, *Corps de droit ottoman*, Ox-